

Maria Wtorkowska

**O RÓŻNYCH WARIANTACH ZNACZENIOWYCH PRZYMIOTNIKÓW
MOTYWOWANYCH WYRAŻENIEM Z PRZYIMKIEM *nad* I *pod***

Przedmiotem artykułu jest analiza semantyczna formacji przymiotnikowych motywowanych wyrażeniem z wielofunkcyjnym przyimkiem *nad* i *pod*. Celem analizy jest ukazanie zależności między semantyką określonego rzeczownika a znaczeniem determinantu. Znaczenie bowiem całej grupy atrybutywnej zależy od semantyki danego rzeczownika, por. *nadbałtyckie* opary 'opary unoszące się nad Bałtykiem', a *nadbałtyckie* państwa to 'państwa znajdujące się, położone w okolicy, w pobliżu Bałtyku, przy Bałtyku'.

Omawiane derywaty traktowane są jako pochodne od wyrażen przyimkowych i na ogół jednoznaczne z nimi względem semantyki i składni. Mając na uwadze traktowanie języka polskiego jako obcego, za materiał leksykalny posłużyły te adiektiva zasłyszane w mowie potocznej, które w sposób jasny ilustrują problem wieloznaczności przyimków.

Przyimki *nad* i *pod* wyrażają różne relacje przestrzenne. Przymiotniki odwyrażeniowe zwykle komunikują jednocześnie relację i jej drugi człon, np. *nadrzeczna mgła* – mgła *nad rzeką*, *podwawelskie lochy* – lochy *pod Wawelem*. Natomiast przyimki o znaczeniu przestrzennym komunikują wyłącznie relacje przestrzenne. Wyrażenia z przyimkami są łatwiejsze do analizy wstępnej, gdyż zawsze jest w nich komunikowany drugi człon relacji, więc w nauczaniu języka polskiego jako obcego należałoby od nich zacząć.

Podstawową funkcją przymiotnika jest funkcja adnominalnego określnika. Wraz z rzeczownikiem adiektywa tworzą grupę syntaktyczną – oba człony połączone są na zasadzie składni zgody. Ten stosunek atrybutywnej determinacji składniowej między dwoma elementami związku: określającym (determinant, określnik) i określanym (podstawa) polega na ograniczeniu

treści podstawy przez określnik i wyraża się podporządkowaniem gramatycznym określnika podstawie¹.

Wieloznaczność przyimków pociąga za sobą wieloznaczność tych samych formacji przymiotnikowych. Poznanie struktury semantycznej derywatów umożliwiła parafraza znaczeniowa, która obejmuje również określane rzeczownik.

Przyimek *nad*² jako część składowa przymiotników mających za podstawę słowotwórczą połączenie *nad* z rzeczownikiem w narzędniku tworzy (1) wyrażenia lokalizujące coś powyżej jakiegoś przedmiotu, np. *nadjeziorne* owady 'owady występujące, żyjące nad jeziorem', *nadleśny* punkt obserwacyjny 'punkt obserwacyjny znajdujący się nad lasem', *nadmorskie* skoki na linie 'skoki na linie odbywające się nad morzem, nad taflą morza', *nadrzeczna* mgła 'mgła unosząca się nad rzeką', *nadsopockie* loty 'loty odbywające się nad Sopotem', *nadwiślańska* mgła 'mgła unosząca się, występująca nad Wisłą', *nadwodne* opary 'opary unoszące się, występujące nad wodą', a także, ten sam przyimek *nad*- w tych samych formacjach przymiotnikowych, tworzy (2) wyrażenia lokalizujące coś w pobliżu czegoś, por. *nadjeziorne* szuwary 'szuwary znajdujące się w pobliżu jeziora, przy jeziorze', *nadleśny* ośrodek campingowy 'ośrodek campingowy położony w pobliżu lasu, przy lesie', *nadmorskie* plaże 'plaże znajdujące się w pobliżu morza, przy morzu', *nadrzeczne* łąki 'łąki znajdujące się w pobliżu rzeki, przy rzece', *nadsopockie* tereny 'tereny położone w pobliżu Sopotu', *nadwiślański* las 'las znajdujący się w pobliżu Wisły, przy Wiśle', *nadwodne* zarośla 'zarośla znajdujące się w pobliżu wody, przy wodzie'.

Analogicznie przyimek *pod*- jako przedrostek przymiotników mających za podstawę słowotwórczą wyrażenie złożone z przyimka *pod* i rzeczownika tworzy zarówno (1) wyrażenia określające zlokalizowanie lub skierowanie czegoś poniżej jakiegoś przedmiotu oraz wyrażenia oznaczające przedmiot osłaniający coś lub kogoś, np. *podalpejska* jaskinia 'jaskinia znajdująca się pod Alpami', *podkrakowskie* rurociągi 'rurociągi znajdujące się pod Krakowem', *podmiejski* gazociąg 'gazociąg znajdujący się pod miastem', *podmorskie* złoża ropy naftowej 'złoża ropy naftowej znajdujące się pod morzem', *podwawelskie* lochy 'lochy znajdujące się pod Wawelem', *podzamkowy* labirynt 'labirynt znajdujący się pod zamkiem', jak również (2) wyrażenia określające zlokalizowanie czegoś w pobliżu jakiegoś przedmiotu, zwykle górującego pod względem wielkości i wysokości, np. *podalpejska* wioska 'wioska położona w pobliżu Alp, przy Alpach', *podkrakowskie* okolice 'okolice znajdujące się w pobliżu Krakowa, przy Krakowie', *podmiejska*

¹ *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1994, s. 103 i in.

² Wszystkie znaczenia przyimków podano za *Słownikiem języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1-3, Warszawa 1982-1992.

willa 'willa znajdująca się w pobliżu miasta, przy mieście', *podmorski* klimat 'klimat występujący w pobliżu morza, przy morzu', *podwawelskie* ulice 'ulice znajdujące się w pobliżu Wawelu, przy Wawelu', *podzamkowe* drogi 'drogi znajdujące się w pobliżu zamku, przy zamku'.

W derywatach pierwszego typu znaczenie przymiotnika pokrywa się ze znaczeniem wyrażenia przyimkowego. Można bowiem mówić bez możliwości nierozumienia zarówno o *nadsopockich* lotach i *podzamkowym* labiryncie, jak i o lotach *nad Sopotem* i labiryncie *pod zamkiem*. Natomiast derywaty o drugim znaczeniu można rozpatrywać pod względem semantycznym jako wyrazy motywowane grupą syntaktyczną, z której tylko wyrażenie przyimkowe stanowi formalną podstawę słowotwórczą. W znaczeniu tych przymiotników jest bowiem pewien dodatek semantyczny nie wyrażony formalnie; przymiotnik nie występuje tutaj jako całkowity ekwiwalent motywującego wyrażenia przyimkowego. Różnica semantyczna polega również na tym, że derywaty zawierające przyimki *nad-* i *pod-* w ich pierwszym znaczeniu lokalizują określone rzeczowniki w pozycji pionowej – góra (w przypadku przyimka *nad*) i dół (w przypadku przyimka *pod*). Formacje te reprezentują regularny model słowotwórczy, dający sprowadzić się do ogólnego schematu:

X znajduje się, występuje nad (↑) Y,

X znajduje się, występuje pod (↓) Y,

gdzie X jest nazwą treści lokalizowanej, a Y rzeczownikiem podstawowym nazwy przestrzennej, którą stanowi wyrażenie syntaktyczne. Natomiast adiektywa zawierające przyimki *nad-* i *pod-* w ich drugim znaczeniu lokalizują podstawę w pozycji poziomej, obok, przy, w pobliżu, niedaleko, tuż, a parafraza semantyczna sprowadza się do następującego wzoru:

X znajduje się, występuje w pobliżu, przy (→) Y.

Pomocne w wyjaśnianiu tych relacji przestrzennych uczącym się języka polskiego jako obcego byłoby użycie formacji synchronicznych typu *przyrzeczne* łąki, *przykrakowskie* okolice, utworzonych na identycznych zasadach, o precyzyjniejszym znaczeniu.

Omówione formacje przymiotnikowe o znaczeniu lokatywnym są połączeniem rzeczownika podstawowego z przyimkami przestrzennymi *nad* i *pod*. Nadrzędny rzeczownik w grupie atrybutywnej i odpowiadającej jej grupie: rzeczownik + wyrażenie przyimkowe jest stale nazwą treści lokalizowanej (np. mgły, szuwary, loty), nazwą przestrzenną zaś jest całe wyrażenie podstawowe (*nad rzeką*, *nad jeziorem*, *nad Sopotem*) przetransponowane w procesie derywacji na odwyrażeniowy derywat przymiotnikowy (*nadjeziorne*, *nadrzeczne*, *nadsopockie*). Tego typu formacje wypierają wyrażenia przyimkowe ze względu na swą zwięzłość i precyzyjność. Na ogół wyrażenie syntaktyczne, stanowiące podstawę danego derywatu, jest na tyle znaczeniowo sprecyzowane, że zbędne staje się użycie dodatkowego elementu znaczeniowego. Z analizy

semantycznej omawianych derywatów wynika, że istnieją w języku polskim takie formacje, których kontekstowe znaczenie może budzić pewne wątpliwości w uczących się języka polskiego jako obcego, gdyż w znaczeniu ich jest pewien dodatek semantyczny nie wyrażony formalnie, a ujawniający się dopiero w parafrazie. Dlatego też w nauczaniu języka polskiego jako obcego odpowiednie wydaje się równoległe omawianie adiektywów motywowanych wyrażeniem z wielofunkcyjnym przyimkiem *nad* i *pod*.